

GAAN DE GROEILANDEN EEN DIEPE DUIK TEGEMOET?

Pierre Salama

* MONDIAAL NIEUWS

nummer 83 – februari 2014
www.mo.be

MO* papers is een serie analyses die uitgegeven wordt door Wereldmediahuis vzw. Elke paper brengt fundamentele informatie over een tendens die de globaliserende wereld bepaalt. MO*papers worden toegankelijk en diepgaand uitgewerkt.

MO*papers worden niet in gedrukte vorm verspreid. Ze zijn gratis downloadbaar op www.mo.be. Bij het verschijnen van een nieuwe paper wordt een korte aankondiging gestuurd naar iedereen die zijn of haar e-mailadres bezorgt aan mopaper@mo.be (onderwerp: alert)

Pierre Salama is professor emeritus van de Universiteit van Parijs 13 en onderzoeker aan het Economisch Onderzoeksinstituut Parijs-Noord. Hij is gespecialiseerd in ontwikkelingseconomie, armoedestudies en de financiële evoluties in de groeilanden van Latijns-Amerika.

Deze paper verscheen in september 2013 onder de titel *Les économies émergentes, le plongeon?* als onderzoekspaper nummer 42 van de *Fondation Maison des sciences de l'homme* (190, avenue de France, 75013 Parijs).

Emiel Vervliet vertaalde de tekst.

Redactieraad MO* papers: Saartje Boutsen (Vredeseilanden), Lieve De Meyer (eindredactie), Rudy De Meyer (11.11.11), Gie Goris (MO*), Brigitte Herremans (Broederlijk Delen), Nadia Molenaers (IOB Antwerpen), Marieke Poissonnier (Oxfam-Wereldwinkels), Arne Schollaert (Oxfam-Wereldwinkels), Liesbet Vangeel (FOS-Socsol), Emiel Vervliet.

Informatie: mopaper@mo.be of MO*paper, Vlasfabriekstraat 11, 1060 Brussel

Suggesties: emiel.vervliet@telenet.be

Wereldmediahuis is ook uitgever van het printmagazine MO*, de mondiale nieuwssite www.MO.be, en van de nieuwsbrief eMO* (tweemaal per week). Verder organiseert de vzw MO* lezingen en mondiale cafés.

Overname van de teksten is toegestaan mits toestemming van auteur en uitgever.

[inleiding]

De belangrijkste landen in Latijns-Amerika zien hun economische vooruitzichten zienderogen achteruitgaan. Brazilië heeft te kampen met een vertragende groei en grote sociale spanningen. Argentinië leed in 2013 ook onder een dalende groei en kampt met ernstige bestuurlijke problemen. Mexico werd tot voor kort luid bejubeld door de internationale instellingen, maar ziet zijn economie nu ook stagneren en blijft sterk afhankelijk van de conjunctuur in Noord-Amerika. In China zien we net hetzelfde: de groei blijft weliswaar hoog maar verloopt trager dan in het recente verleden en dat heeft negatieve effecten op de uitvoer en de handelsbalans van Argentinië, Brazilië, Chili, Colombia en Peru, met mogelijk zware schade in de onmiddellijke toekomst als de prijzen van de grondstoffen blijven dalen. De lagere groei in China wordt mede veroorzaakt door de overgang naar een groeimodel dat sterker gericht is op de binnenlandse markt. We kunnen dus niet om de vraag heen of de groeilanden misschien aan het einde zijn gekomen van de periode van sterke expansie van de jaren 2000. Betekent dit misschien de terugkeer naar het patroon van *stop and go* uit het verleden, de afwisseling van perioden van (sterke) economische groei en perioden van trage groei of zelfs achteruitgang?

De oude tegenstelling tussen centrum en periferie is achterhaald door de recente ontwikkelingen in de wereldeconomie. De actoren van die omwenteling zijn China, India, Brazilië en Zuid-Afrika, maar ook Mexico, Argentinië, Chili en Colombia in Latijns-Amerika en Indonesië, Maleisië, Singapore, Zuid-Korea, Taiwan en zelfs Thailand en Vietnam in Azië. Al die staten zijn middeninkomenslanden geworden en Singapore, Taiwan en Zuid-Korea behoren zelfs al tot de hoge-inkomenslanden. Hun groei en het niveau van het gemiddeld inkomen hangen niet alleen af van de uitvoer van petroleum, zoals in veel landen van het Midden-Oosten.

WAT BETEKENT DE TERM ‘GROEILAND’?

We besteden hier vooral aandacht aan de zogenaamde BRICS-landen: Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika. Die landen nemen sinds een twintigtal jaar actief deel aan de verschuivingen in de internationale arbeidsverdeling. Hun bijdrage aan de economische groei in de wereld en in de hoge-inkomenslanden wordt steeds belangrijker. In 2012 was de toename van hun gezamenlijk Bruto Binnenlands Product (BBP) gelijk aan het BBP van Italië – en dat vooral door het gewicht van China en India. (Noot van de vertaler: in 2012 bedroeg het BBP van Italië 2.015 miljard dollar – de groei in de BRICS-landen voegde dus een zelfde bedrag toe aan het wereldwijde BBP van 72.000 miljard dollar).

Gemeenschappelijke kenmerken van de BRICS-landen

Alle BRICS-landen worden gekenmerkt door:

- een ongelijke inkomensverdeling: die ongelijkheid is de voorbije twintig jaar gestegen in China, India, Rusland en Zuid-Afrika. In Brazilië is de ongelijkheid licht gedaald, maar ze blijft extreem hoog;
- een belangrijke informele economie, niet enkel bestaande uit mensen die voor eigen rekening werken, maar ook uit werknemers in kleine bedrijven;
- grote verschillen in productiviteit tussen de ondernemingen;
- een hoge mate van corruptie en ondoorzichtige politieke besluitvorming.

Een gezamenlijke studie van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en de Economische Commissie van de VN voor Latijns-Amerika (CEPAL) werpt licht op de verschillen in productiviteit en in loon. De loonverschillen tussen micro-ondernemingen (met minder dan 10 werknemers en over het algemeen informele werkgelegenheid), kleine ondernemingen (10 tot 49 werknemers), middelgrote ondernemingen (tussen 50 en 250 werknemers) en grote ondernemingen (vanaf 250 werknemers) zijn veel groter in Latijns-Amerika dan in de ontwikkelde economieën. En dat geldt ook voor de verschillen in productiviteit.

Het heeft dus niet zoveel zin om de lonen en de productiviteit van ontwikkelde economieën en groeilanden met elkaar te vergelijken. Dit kan leiden tot verkeerde

interpretaties, vooral omdat de spreiding rond de gemiddelden zeer groot is. Grote ondernemingen, dikwijls filialen van multinationals, die gericht zijn op de binnenlandse markt, bereiken een productiviteitsniveau dat niet ver verwijderd is van dat in de ontwikkelde economieën. Maar de productiviteit in de kleine en micro-ondernemingen ligt veel lager. Hier vinden we ook vooral de informele werkgelegenheid.

Grote ondernemingen die vooral voor de uitvoer produceren – zowel filialen van multinationals als nationale onderaannemers van die multinationals – bereiken een veel lagere productiviteit, doordat zij werken met vrij eenvoudige technieken en grote aantallen laaggeschoolde arbeidskrachten. Die arbeidskrachten verdienen maar een karig loon en werken in ‘onwaardige’ arbeidsomstandigheden. We vinden ze vooral in Azië in landen waar het ‘wilde kapitalisme’ nog welig tiert zonder veel weerstand of correcties, zoals Bangladesh en China.

Verschillen tussen de BRICS-landen

Anderzijds zijn er ook grote verschillen tussen de BRICS-landen:

- bevolkingsgrootte: China (1,4 miljard inwoners) en India (1,1 miljard) zijn sterk bevolkt, Brazilië (200 miljoen), Rusland (142 miljoen) en Zuid-Afrika (51 miljoen) veel minder;
- het tempo van de economische groei: in de jaren 2000 zeer hoog en vrij stabiel in China (9 à 10% per jaar) en in India (8 à 9%); maar veel lager in Brazilië (4%) en in Rusland (3 à 4%) en nog lager in Zuid-Afrika (2 tot 5%). De vijf landen kenden in 2009 allemaal een daling van hun groei;
- de investeringsquote – het percentage van het BBP dat geïnvesteerd wordt: van 18 tot 20% in Brazilië en Zuid-Afrika, over 26% in Rusland tot 36% in India en zelfs 49% in China in 2012;
- hun specialisatie in de internationale arbeidsverdeling: China voert vooral afgewerkte producten uit en is met 12% van de totale wereldhandel in goederen de grootste exporteur ter wereld. Brazilië voert daarentegen steeds meer primaire producten (grondstoffen) uit en slaagt er niet in zijn aandeel in de wereldhandel (1,1%) te verhogen. Ook Rusland en Zuid-Afrika voeren vooral grondstoffen uit, terwijl India zich specialiseert in de uitvoer van diensten;
- de toestand van hun betalingsbalans: de handelsbalans en de lopende rekeningen van China en Rusland zijn positief, maar de lopende rekeningen van Brazilië, India en Zuid-Afrika staan in het rood;
- de infrastructuur: sterke uitbouw in China, onvoldoende in India en Latijns-Amerika;
- verstedelijking: een zwakke of gemiddelde verstedelijkingsgraad in China en India, snelle verstedelijking in Latijns-Amerika;
- geweld: hoge moordcijfers in Brazilië, Rusland en Zuid-Afrika, lagere maar wel stijgende cijfers in China en India.

Enkele landen die vroeger tot de periferie behoorden, krijgen nu kenmerken van het oude centrum en nemen geleidelijk aan een dominante houding aan tegenover de minst ontwikkelde landen. In de opkomende landen zien we een ‘subimperialisme’ ontstaan, met name in Brazilië, China en enkele andere landen.

GROEILANDEN VERLEGGEN ZWAARTEPUNT VAN DE WERELD EN LEGGEN NIEUWE INTERNATIONALE ARBEIDSVERDELING OP

China verwerft groeiend aandeel in de wereldhandel

Die verschuiving van het zwaartepunt van de wereld is vooral een gevolg van de opkomst van de Aziatische landen en vooral van China. Volgens de Wereldbank was China verantwoordelijk voor 70% van de toename van de wereldhandel tussen 2005 en 2010. China voert handel met de hele wereld, maar Europa is toch de beste klant.

Het aandeel van de Zuid-Zuidstromen in de wereldhandel groeit snel, met name door de internationale versplintering van de verschillende fasen van de productieketen over een groot aantal landen, vooral in Azië. Het aandeel van de Zuid-Zuidhandel in de invoerstromen van de landen van het Zuiden groeide van 23% in 1990 tot 45% in 2010. In China bestaat de invoer uit andere Aziatische landen vooral uit gesofisticeerde duurzame verbruiks- en investeringsgoederen en uit componenten voor assemblage. De invoer uit Afrika en Latijns-Amerika bestaat vooral uit grondstoffen. China voert zelf vooral afgewerkte producten uit. We vinden hier dus het patroon van de oude internationale arbeidsverdeling terug – de bron van overheersing en zelfs van imperialisme: voor de enen de grondstoffen, voor de anderen de afgewerkte producten.

Sinds de toetreding van China tot de Wereldhandelsorganisatie in 2001 heeft China altijd meer uitgevoerd dan ingevoerd. Er is ook een aanzienlijke netto invoer van kapitaal geweest. De deviezenreserves zijn dus snel gestegen en behoren tot de grootste ter wereld. In maart 2013 bedroegen ze 3.400 miljard dollar, voor het grootste deel belegd in Amerikaanse overheidsobligaties. Daardoor is China schuldeiser van de Verenigde Staten geworden, waardoor het land een zeker gewicht heeft in de internationale onderhandelingen.

Als ‘werkplaats van de wereld’ is China door zijn assemblageactiviteiten een uitvoerder van industrieproducten geworden. Sinds 2009 is het land de grootste exporteur van afgewerkte producten – in 1985 stond het nog maar op plaats 26. In 1978 had China nog minder dan 1% aandeel in de wereldhandel, maar vandaag staat het land met 12% op de eerste plaats. De snelle groei van de uitvoer van producten is een gevolg van de internationale opdeling van de productieketens. De helft van de Chinese uitvoer is het resultaat van eenvoudige assemblageactiviteiten. Bij eenvoudige assemblage wordt weinig toegevoegde waarde gecreëerd, al is dat in China nog iets meer het geval dan in de *maquiladoras* die in Mexico zijn ontstaan in het kader van het

vrijhandelsakkoord met Canada en de Verenigde Staten. Het voorbeeld van de iPhone 3G is sprekend: het Chinese aandeel in de totale productiekosten bedraagt slechts 3,6% – de onderdelen worden gemaakt in Japan en andere landen en daarna in China enkel samengevoegd. De andere helft van de Chinese uitvoer bestaat uit producten waarbij meer waarde wordt toegevoegd en die dus een grotere impact hebben op de economische groei.

Het creëren van meer toegevoegde waarde gebeurt niet enkel in de productie voor de uitvoer, maar ook en vooral in de productie voor de binnenlandse markt. Multinationale ondernemingen worden verplicht om samen te werken met lokale ondernemers, een deel van hun octrooien en intellectuele eigendomsrechten af te staan (laat ons zeggen: zich gedeeltelijk te laten onteigenen) en te aanvaarden dat een toenemend deel van de verwerkte *inputs* wordt gekocht bij Chinese ondernemingen op de lokale markt.

Groeilanden in Latijns-Amerika worden weer vooral grondstoffenproducenten

Vanaf de jaren 1940 en zeker 1960 evolueerde de structuur van de uitvoer van enkele Latijns-Amerikaanse en Aziatische landen sterk in de richting van afgewerkte producten. Maar sinds het jaar 2000 is het aandeel van de grondstoffenuitvoer in Latijns-Amerika weer aan het toenemen. We kunnen dit proces omschrijven als de ‘primarisering’ van de uitvoer, de verdringing van afgewerkte producten door grondstoffen.

Tabel 1: Primarisering van de uitvoer in enkele landen – in procent van de totale uitvoer (2012)

	Energie	Agro-industrie	Mineralen	Totaal
Brazilië	12,1	31,1	19,0	62,2
Argentinië	7,5	52,3	2,7	62,5
Colombia	63,9	13,1	0,9	77,8
Rusland	61,0	3,7	1,7	66,3

Bron: Natexis

Deze evolutie leidt tot overschotten op de handelsbalans zolang de grondstoffenprijzen hoog zijn, vooral door de vraag uit China. Het effect is ook positief voor de nationale begroting, door de gestegen belastinginkomsten. Maar toch verbergt deze ‘primarisering’ in de eerste plaats een proces van desindustrialisering. De Aziatische landen industrialiseren en kennen een hoge economische groei, de Latijns-Amerikaanse landen primariseren en desindustrialiseren en kennen een matige groei.

China koopt in Afrika en Latijns-Amerika grondstoffen, dikwijls zonder veel verwerking, en verkoopt aan die landen afgewerkte producten die in concurrentie treden met de lokale producten. Daarnaast zien we ook nog een andere asymmetrie in de internationale relaties: China weegt heel zwaar in de buitenlandse handel van de meeste Latijns-Amerikaanse landen (het is de belangrijkste klant van Brazilië), maar in de totale buitenlandse handel van China bekleedt Latijns-Amerika slechts een ondergeschikte plaats.

ONTWIKKELINGSMODELLEN IN AZIE

De groeilanden vormen een zeer heterogene groep, zowel wat hun groeicijfer betreft als op het vlak van sociale mobiliteit. Met een hoge groeivoet en ondanks de toenemende verschillen tussen regio's, tussen stad en platteland en tussen mensen is de kans om aan de armoede te ontsnappen nog altijd zeer groot. Dat gold achtereenvolgens voor de 'Aziatische draken' (Zuid-Korea, Taiwan, Singapore en Hongkong) en de 'Aziatische tijgers' (Maleisië, Thailand en Indonesië) en vandaag ook voor China en India. Maar in Latijns-Amerika, met zijn matige groei, is er veel minder mogelijkheid om aan de armoede te ontsnappen.

China

In China is het BBP per inwoner in lopende dollars op dertig jaar tijd 22 keer groter geworden, van 220 dollar in 1980 tot 4.930 dollar in 2011. In koopkrachtpariteit is het BBP per inwoner 33 keer groter geworden. De extreme armoede is op indrukwekkende wijze gedaald. Maar de snelle stijging van de inkomensongelijkheid doet de positieve impact van de groei op de daling van de armoede gedeeltelijk teniet – de armoede blijft dalen, maar tegen een trager tempo. De grote verschillen zijn een bron van frustratie en veroorzaken allerlei sociale conflicten.

Tabel 2: Enkele kerncijfers voor China

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2011
BNP per inwoner (dollar, lopende wisselkoers)	220	280	330	530	930	1.740	4.930
BNP per inwoner (dollar, in koopkrachtpariteit)	250	500	800	1.480	2.340	4.090	8.430
Percentage extreme armoede (minder dan 1,25 dollar per persoon per dag)	84	69	60	54	36	16	13
Percentage armoede (minder dan 2 dollar per persoon per dag)	98	93	85	74	61	37	30

Bron: Wereldbank, *World Development Indicators*, juni 2012

Het Chinese model is origineel omdat het erin slaagt water en vuur met elkaar te verzoenen: het socialisme en de markt. China heeft een grote openbare sector die wordt gemoderniseerd dankzij kredieten tegen heel lage rentetarieven, wat leidt tot 'financiële repressie' van de privébedrijven die moeten lenen tegen hoge rentevoeten. De overheidsbedrijven worden ook sterk gesubsidieerd door het drukken van de prijs van de productiefactoren arbeid, grondstoffen en energie. En verder stelt de overheid middelen ter beschikking voor de overname van buitenlandse ondernemingen, met het doel controle te verwerven over de nieuwste technologieën. Er wordt een protectionistisch beleid gevoerd, door het handhaven van een lage wisselkoers en de feitelijke uitsluiting van buitenlandse ondernemingen bij aanbestedingen voor overheidsopdrachten.

De originaliteit van het Chinese model berust ook op het samenspel van de maatschappelijke krachten binnen de Communistische Partij. Ondernemers uit de

privé- en de overheidssector zijn meestal lid van de partij. Binnen de arbeidersklasse ontstaan steeds grotere verschillen tussen stad en platteland, tussen geschoolde en ongeschoolde arbeiders, tussen mensen die het recht hebben om in de stad te wonen en zij die daarvoor geen toelating (*hukou*) hebben – de laatste categorie van *mingongs* geniet heel weinig sociale voordelen.

De originaliteit van het Chinese model berust verder op de volgende elementen:

- het vermogen van de centrale staat om tegelijk de controle over en de goede verstandhouding met de provinciale regeringen te behouden door een zekere economische decentralisering;
- een concentratie van de politieke macht;
- een hoge economische groei die de voortzetting van het autoritaire regime legitimeert, ondanks de groeiende verschillen en de corruptie.

De massale tussenkomst van de staat, de kwetsbaarheid van de ondernemers van privé- en overheidsbedrijven, de corruptie, de uitbuiting van arbeiders en vooral van ‘arbeiders zonder papieren’ zijn typische kenmerken van dit model. We hebben in feite te maken met een dubbel proces van primitieve kapitaalaccumulatie. Het eerste proces wordt, zoals Marx beschreef, gekenmerkt door een stroom van arme en vrijwel rechteloze boeren van het platteland naar de steden. Het tweede proces is de beroving van de spaarders door heel lage en zelfs negatieve interesten op het spaargeld en het toekennen van kredieten met heel lage interesten aan geprivilegieerde privé- en overheidsbedrijven.

Volgens Chinese economen en politicologen berust de legitimiteit van het Chinese regime niet op zijn ideologie maar op zijn efficiëntie. Herinner u de uitspraak van Deng Xiao Ping: “Het maakt niet uit of een kat wit of zwart is, als ze maar muizen vangt”.

India

India kent een heel geringe toename van de werkgelegenheid in de verwerkende nijverheid: van 11% van de totale tewerkstelling in 1993-1994 tot 12,4% in 2004-2005. In Zuid-Korea was in 1960, bij het begin van de snelle groei 1,5% van de actieve bevolking werkzaam in de verwerkende nijverheid. In 1990 was dat cijfer gestegen tot 27%.

Er zijn twee redenen waarom de groei in India weinig of geen arbeidsplaatsen in de verwerkende industrie oplevert. De eerste reden is het gewicht van de diensten, zowel van de moderne als de ‘archaische’ diensten en de geringe migratie van het platteland naar de stad. Arbeidskrachten die toch naar de stad trekken, komen terecht in informele arbeidssituaties in de verouderde handelssector; de verwerkende nijverheid slurpt bijna geen arbeidskrachten op. De armoede zit geconcentreerd in de informele economie, waar in 2005 86% van de arbeidskrachten werkzaam was.

De tweede reden is het kapitaalintensieve karakter van de moderne industrie. In tegenstelling tot China is er in India dus geen sprake van een ‘overgang’ via arbeidsintensieve bedrijven – al is die in China ook wel vrij beperkt. De zwakke groei van de gemiddelde arbeidsproductiviteit in India is vooral te verklaren door het grote gewicht van de overlevingseconomie met een lage productiviteit. In tegenstelling tot Zuid-Korea en China slaat India dus de fase van de industriële ontwikkeling over en dat beperkt de groeimogelijkheden. Daarnaast kent India ook een ontoereikende infrastructuur, altijd aanwezig geweld, een hoge graad van analfabetisme, tekorten op

zowel de begroting als de handelsbalans, nog altijd bescheiden directe buitenlandse investeringen ondanks de snelle liberalisering van de kapitaalmarkt (met uitzondering van portefeuille-investeringen) en het risico van de ‘Hollandse ziekte’ door de massale overdracht van spaargeld van Indiërs die in het buitenland werken. (De Hollandse ziekte verwijst naar de stijging van de wisselkoers van een land, hier de roepie, waardoor de uitvoer duurder wordt – n.v.d. vertaler). Met die waslijst van problemen lijkt een versnelling van de groei in de nabije toekomst niet erg waarschijnlijk, tenzij er structurele veranderingen komen.

Soms lijken er twee India’s te zijn: het ene modern, gericht op dienstverlening en op enkele industriële sectoren (geneesmiddelen, enz.) en met hooggeschoolde arbeidskrachten en het andere archaisch, met vooral ongeschoolde, informele arbeidsplaatsen en veel ellende. Maar eigenlijk is er maar één India: de kenmerken van het specifieke Indiase groeimodel maken modernisering en duurzame groei zeer moeilijk. De vraag is of de toename van het aantal Indiërs in de middenklasse kan leiden tot een ommekeer om een groei op lange termijn te bewerken.

ONTWIKKELINGSMODELLEN IN LATIJS-AMERIKA

Met uitzondering van Argentinië lag de economische groei in de belangrijkste Latijns-Amerikaanse landen in de jaren 2000 hoger dan in de jaren 1980 en 1990. Maar de groei was er toch veel lager dan in Azië.

Tabel 3: Economische groei in drie opkomende landen in Latijns-Amerika

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Gemiddelde 2002-2012
Brazilië	1,3	2,7	1,2	5,7	3,2	4,0	6,1	5,7	- 0,7	7,5	2,7	0,9	2,3	3,6
Argentinië	- 4,4	-10,9	8,8	9,0	9,2	8,5	8,7	6,8	0,9	9,0	8,9	1,9	2,8	7,1
Mexico	0,0	0,8	1,4	4,1	3,3	5,1	3,4	1,5	- 6,1	5,5	3,9	3,9	3,1	2,5

Bron: *Global Economic Outlook*. Wereldbank en Cepal, 2013

Uiteenlopende economische situaties

Argentinië, Brazilië en Mexico hebben sinds het begin van het millennium een verschillende economische weg afgelegd. Argentinië kende tussen 2003 en 2011 een economische *boom*, met uitzondering van het crisisjaar 2009. Het land kende een primair overschot op de begroting (d.w.z. vóór betaling van interesten – n.v.d. vertaler), een groot overschot op zijn handelsbalans en een positieve lopende rekening. De armoedecijfers liepen terug, de inkomensongelijkheid is nog altijd groot en de inflatie is ook sterk gestegen – hoewel dat niet officieel wordt toegegeven. Ondanks de sterke opleving van de investeringen in de industrie en een begin van imports substitutie blijft de economie sterk afhankelijk van de productie van grondstoffen. Sinds 2012 gaat het veel minder goed: er is een uitgesproken daling van de groei, een gevoelige vermindering van de overschotten op de handelsbalans en de lopende rekening, een hoge inflatie en een economie die niet langer vooral gereguleerd maar meer en meer gereguleerd is.

Brazilië kende het volledige voorbije decennium een aanzienlijk lagere groei dan Argentinië en de Aziatische landen. In tegenstelling tot Argentinië is het productieapparaat in de jaren 1990 wel licht gemoderniseerd. Maar die modernisering is nog altijd ruim onvoldoende: sinds 2006 is het saldo van de buitenlandse handel in industrieproducten steeds negatiever geworden, vooral voor middel- en hoogtechnologische producten. De deviezenreserves zijn gestegen, deels omdat de groeiende grondstoffenuitvoer voor een overschot op de handelsbalans zorgt, maar vooral omdat sinds de jaren 1990 de buitenlandse indirecte (portefeuille-)investeringen en de directe investeringen (in ondernemingen) sterk zijn toegenomen. Het spiegelbeeld van deze kapitaalvoer is natuurlijk dat ook de kapitaaluitvoer voor de betaling van interesten en dividenden sterk is toegenomen – volgens de centrale bank van 12,7 miljard dollar in 1990 tot 57,9 miljard dollar in 2011. Brazilië blijft financieel kwetsbaar door die kapitaaluitvoer en door de afhankelijkheid van zowel de prijs als het volume van de uitgevoerde grondstoffen.

Ook Mexico kende het voorbije decennium een relatief zwakke economische groei. De verklaring hiervoor ligt vooral bij de stijgende en bijna exclusieve afhankelijkheid van de conjunctuur in Noord-Amerika. Mexico maakt zowel deel uit van Latijns-Amerika als van Noord-Amerika. Cultureel gezien is Mexico een Latijns-Amerikaans land, maar economisch is het sinds de ondertekening van het vrijhandelsakkoord met de VS en Canada Noord-Amerikaans. De buitenlandse handel gaat voor meer dan 80% naar die twee landen, de overige 20% is verdeeld tussen Azië, Europa en Centraal- en Zuid-Amerika. Het land voert steeds minder petroleum uit en de export bestaat vooral uit industrieproducten. Meer dan de helft daarvan is afkomstig uit de assemblagebedrijven (*maquiladoras*). Die zijn weinig verbonden met de rest van de Mexicaanse economie en daardoor blijft het 'meesleepeffect' van die uitvoer op het BBP vrij beperkt. Mexico is het enige van de drie grote Latijns-Amerikaanse landen dat nog altijd een groot tekort heeft op zijn handelsbalans, maar dat tekort wordt meer dan goedgemaakt door de *remesas*, de overdracht van spaargeld van Mexicaanse emigranten in het buitenland. Afhankelijk van de conjunctuur in de VS bedragen die transfers jaarlijks 22 tot 25 miljard dollar, dat is 2 tot 2,5% van het Mexicaanse BBP. Die overdrachten vormen dus in zekere zin een reddingsboei voor het land.

Voortijdige desindustrialisering

De vrij zwakke groei op lange termijn gaat meestal samen met een proces van desindustrialisering, behalve wanneer de groei versnelt, zoals het geval was in Argentinië in de jaren 2000.

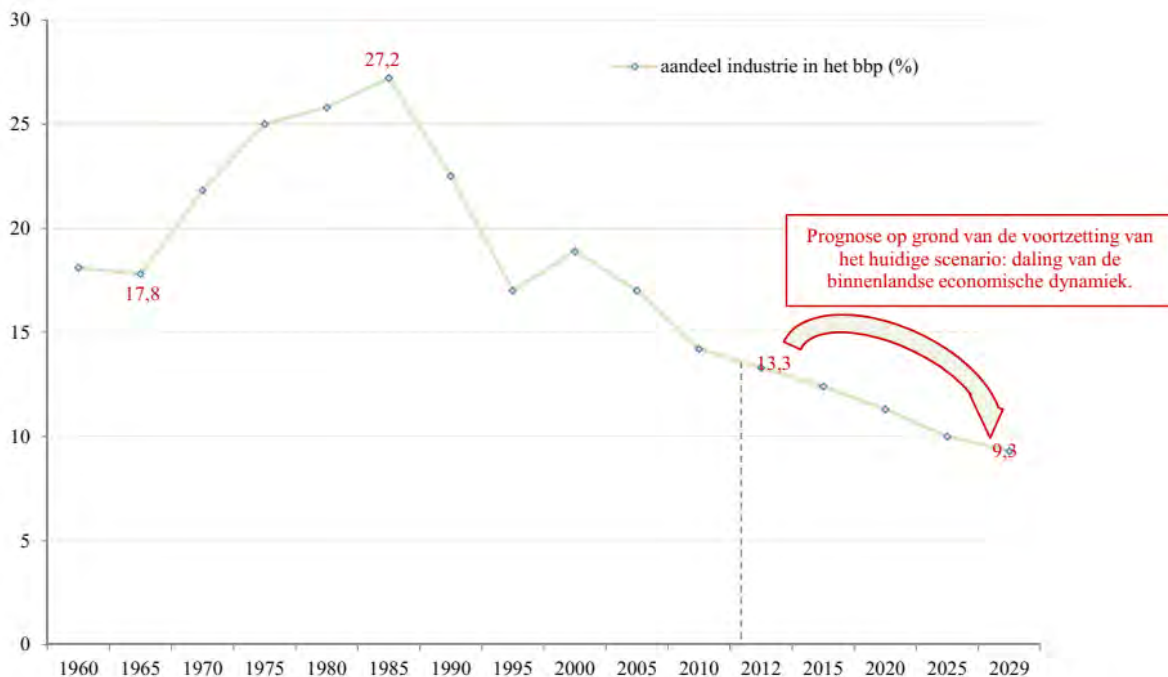
Wanneer een land een bepaald niveau van economische ontwikkeling heeft bereikt, is het normaal dat het aandeel van de industrie in het BBP in verhouding daalt ten voordele van de diensten, zonder dat er noodzakelijk sprake is van desindustrialisering. Die term wordt meestal gebruikt om een absolute daling van de toegevoegde waarde van de industrie aan te geven. In Azië heeft het verschijnsel zich tot nu toe niet voorgedaan, maar in Latijns-Amerika lijkt desindustrialisering wel vrij snel voor te komen. We spreken van voortijdige desindustrialisering, omdat ze veel vlugger optreedt in het langetermijnproces van economische ontwikkeling dan in de ontwikkelde economieën.

In de jaren 1970 en 1990 stelden we een desindustrialisering vast in Chili en Argentinië, maar in Argentinië was in de jaren 2000 sprake van re-industrialisering.

Ook Brazilië en Mexico hadden in de jaren 2000 te kampen met desindustrialisering, in Mexico vooral in de industrie die gericht is op de lokale markt. Er waren enkele uitzonderingen op de trend, zoals in de auto- en luchtvaartindustrie in Mexico en Brazilië en in de petroleumsector in Brazilië. De groei van de binnenlandse vraag leidde niet tot ontwikkeling van de industriële productie, maar tot een aanzienlijke toename van de invoer van industrieproducten, die voor een groter of kleiner deel uit China komen.

Er zijn verschillende factoren die aan de basis van die voortijdige desindustrialisering liggen. Er is om te beginnen het vrij lage niveau van de investeringen: minder dan 20% van het BBP in de meeste Latijns-Amerikaanse landen. In China ligt de investeringsquote rond de 45%. Verder zijn er de geringe toename van de arbeidsproductiviteit en de opwaardering van de nationale munten, waardoor invoer goedkoper wordt. Al die factoren verklaren grotendeels het verlies aan concurrentievermogen van de Latijns-Amerikaanse landen. Daarnaast zijn er ook nog het gebrek aan goede infrastructuur voor energie en transport en de hoge transactiekosten als gevolg van de bureaucratische traagheid, die op zichzelf een bron van corruptie is.

Figuur 1: Desindustrialisering in Brazilië
(Aandeel van de verwerkende industrie in het Bruto Binnenlands Product)

Bron: FIESP (2013)

Op basis van de bovenstaande vaststellingen zouden we kunnen besluiten dat de globalisering verantwoordelijk is voor de desindustrialisering van Latijns-Amerika. Maar dan kunnen we niet verklaren waarom de globalisering elders gepaard gaat met een snelle industrialisering. In werkelijkheid is de globalisering op zich niet verantwoordelijk voor de desindustrialisering en al evenmin voor de industrialisering. Het komt er vooral op aan hoe een land reageert op de globalisering. In China is de

staat alomtegenwoordig. In Latijns-Amerika is de invloed van de staat veel kleiner en komt de staat veel minder vaak tussen in de economie. Het dirigisme in China en het relatieve liberalisme in Latijns-Amerika verklaren zowel de industrialisering in het eerste land als de desindustrialisering in het tweede geval.

Waarom verliest Latijns-Amerika concurrentievermogen tegenover Azië?

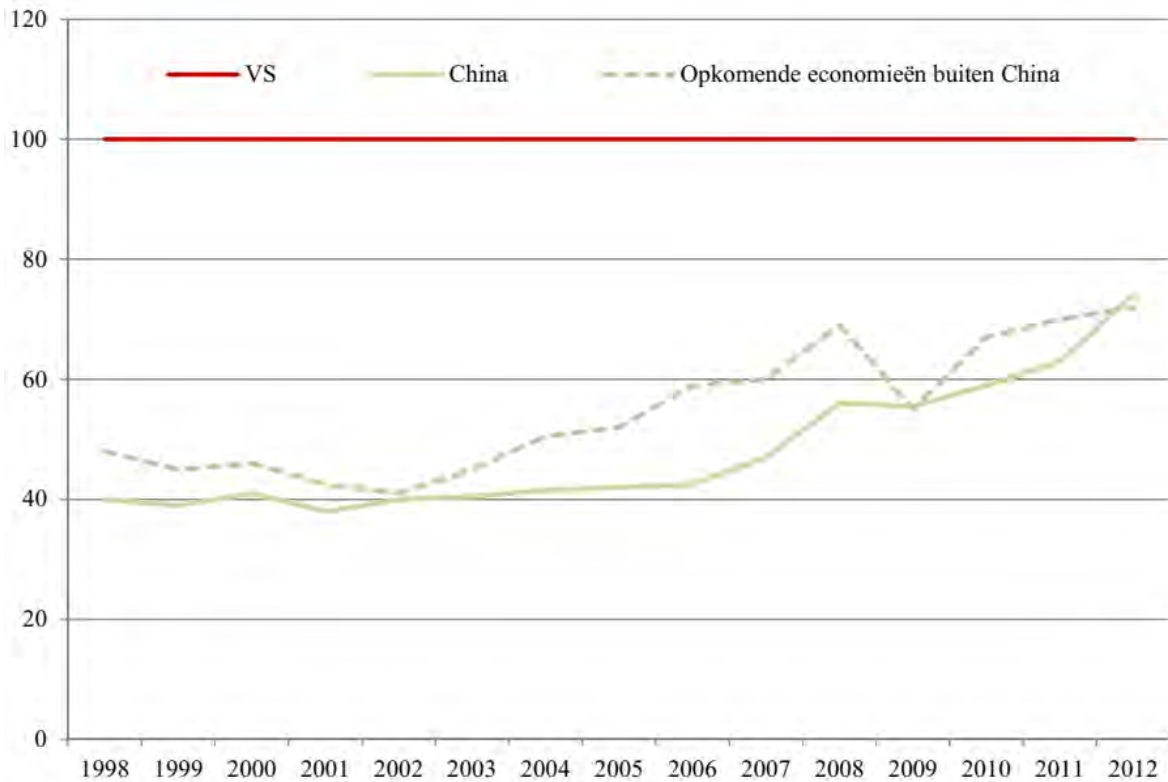
Het concurrentievermogen hangt af van het samenspel van drie factoren: (i) de hoogte en de evolutie van de lonen, (ii) de hoogte en de evolutie van de arbeidsproductiviteit en (iii) het wisselkoersbeleid. Die drie factoren bepalen de arbeidskosten per geproduceerde eenheid en hebben een negatieve invloed op het concurrentievermogen van Latijns-Amerika.

In Latijns-Amerika zijn de lonen vrij hoog in vergelijking met de belangrijkste Aziatische landen – de verhouding met China is 7 tot 1. De (arbeids)productiviteit in de industrie is veel hoger in Latijns-Amerika dan in China. Als we de gemiddelde productiviteit in de Verenigde Staten gelijk stellen aan 100, zou het overeenkomstige cijfer voor Mexico 25 zijn, voor Brazilië 22 en voor China slechts 10. Dat is dus een enorm verschil, maar in de opkomende landen zijn er grotere schommelingen rond het gemiddelde dan in de ontwikkelde economieën. Daardoor kunnen sectoren als de luchtvaart of de auto-industrie wel concurrentieel zijn, niet alleen tegenover die ontwikkelde economieën maar ook tegenover China. Ten slotte zijn de wisselkoersen van de belangrijkste munten in Latijns-Amerika over het algemeen gestegen (met uitzondering van Argentinië), terwijl de Chinese munt eerder in waarde is gedaald tegenover de dollar.

In China zijn de lonen volgens de Internationale Arbeidsorganisatie de voorbije jaren sterk gestegen: met gemiddeld 13% per jaar tussen 1997 en 2007 en met 11% per jaar tussen 2008 en 2011. De gemiddelde productiviteitsstijging bedroeg in die perioden respectievelijk 9 en 8,5%. De loonverschillen nemen toe. De lonen van ongeschoolde werknemers, vooral van de ‘illegale’ migranten (*mingongs*), stijgen minder snel dan de groeivoet van de economie. De reserve aan arbeidskrachten is niet onuitputtelijk en de druk op de arbeidsmarkt neemt toe. Omdat er via internet meer informatie beschikbaar is, kunnen de illegale migranten gemakkelijker werk zoeken op plaatsen waar er meer werkaanbiedingen zijn of waar de lonen hoger liggen.

In de opkomende landen van Latijns-Amerika zijn de lonen tussen 2004 en 2011 ook sneller gestegen dan de arbeidsproductiviteit, maar hier is die productiviteit veel minder gestegen dan in Azië: in Mexico was er zelfs een daling van 0,02% per jaar en in Brazilië een lichte stijging van 2,3% per jaar. De lonen stegen gemiddeld minder dan in China: met 0,3% per jaar in Mexico en met 3,1% in Brazilië. De opwaardering van de munten tegenover de dollar in de jaren 2000 kan ook een handicap vormen in de handel met China.

Figuur 2: Arbeidskost per eenheid product – index 100 voor de Verenigde Staten

Bron: Datastream Natixis

Het samenspel van de factoren loon, productiviteit en wisselkoers heeft in Latijns-Amerika dus geleid tot een stijging van de arbeidskosten per eenheid product in vergelijking met China. De recente loonstijgingen in China, die hoger waren dan de stijging van de productiviteit, hebben tot nu toe nog niet geleid tot de erosie van de competitieve voorsprong van China tegenover Latijns-Amerika en de groeilanden in hun geheel (behalve dan voor enkele specifieke industriële sectoren).

VERSCHUIVING VAN DE AANDACHT VAN ARMOEDE NAAR MIDDENKLASSE

Tussen 1980 en 2000 draaide het discours vooral rond de omvang van de armoede en de nood om die terug te dringen. Maar door de daling van de armoedecijfers is de klemtoon sinds enkele jaren verschoven. Nu horen we vaak dat de opkomende landen zijn geëvolueerd tot staten waar de middenklasse overheeft. Klopt dat eigenlijk wel?

Armoedenormen

De Wereldbank gebruikt de norm van 1,25 dollar per persoon per dag (koopkrachtpariteit) voor extreme armoede en 2 dollar per persoon per dag voor armoede. Door rekening te houden met de verschillen in koopkracht van één dollar in de verschillende landen, zijn internationale vergelijkingen mogelijk. Daarnaast gebruiken nationale regeringen vaak een andere norm. Daarbij gelden gezinnen als extreem arm wanneer hun inkomen te laag is om een minimumhoeveelheid voeding (calorieën) te kopen. Als het inkomen volstaat om te voldoen aan de dagelijkse minimum voedingsbehoefte, maar niet voor andere minimumbehoefte op het vlak van huisvesting, gebruik van openbaar vervoer en kleding, geldt een gezin als arm. Die nationale normen zijn internationaal moeilijk te vergelijken, omdat de samenstelling en de prijs van een korf basisproducten sterk kunnen verschillen. De nationale armoedenormen leveren over het algemeen wel hogere armoedecijfers op dan de normen van de Wereldbank.

Daling van de armoede volgens de Wereldbank

Tabel 4: Extreme armoede (minder dan 1,25 dollar per dag) – in procent van de bevolking

	2003	2005	2007	2008	2009	2010
Argentinië	9,8	4,6	2,7	1,9	2,0	0,9
Brazilië	11,2	8,5	7,1	6	6,1	
Colombia	19,6	12,7	8,8	11,3	9,7	8,2
Mexico				1,2		0,7
China		16,3		13,1	11,8	
India		41,6				32,7

Bron: Wereldbank, *World Development Indicators 2013*

Tabel 5: Armoede (minder dan 2 dollar per dag) – in procent van de bevolking

	2003	2005	2007	2008	2009	2010
Argentinië	17,9	9,4	5,5	3,8	3,4	1,9
Brazilië	20,6	16,6	13,2	11,3	10,8	
Colombia	32,7	23,5	17,7	20,9	18,8	15,8
Mexico				5,2		4,5
China		36,9		29,8	27,2	
India		75,6				68,8

Bron: Wereldbank, *World Development Indicators 2013*

In de jaren 2000 is zowel de extreme armoede als de armoede gedaald in Latijns-Amerika en in China en in mindere mate in India. We kunnen die daling van de armoede verklaren door drie factoren:

- de hoogte van de economische groei: hoe hoger de groei, hoe gemakkelijker het is om de armoede te verminderen;
- het niveau van de inkomensongelijkheid: hoe groter de ongelijkheid, hoe moeilijker het is om de armoede te verminderen;
- de evolutie van de ongelijkheid: hoe sterker de inkomensongelijkheid toeneemt, hoe moeilijker het is om de armoede te verminderen en omgekeerd.

De armoede zit vooral geconcentreerd op het platteland en daardoor zijn de regionale verschillen heel groot. Maar we moeten de cijfers wel met omzichtigheid interpreteren. De Chinese gegevens over de steden en het platteland zijn betwistbaar, omdat de 'arbeiders zonder papieren' (in 2011 tussen 160 en 252 miljoen mensen, afhankelijk van de bron) niet worden geregistreerd in de stad waar ze leven en werken, maar wel in de rurale gebieden waar ze vandaan komen. Omdat die arbeiders meestal een lager inkomen hebben dan de geregistreerde stedelingen, wordt de armoedegrad in de steden op kunstmatige wijze naar beneden getrokken. Omdat de *mingongs* wel een hoger inkomen hebben dan het gemiddelde op het platteland, gaat het inkomensniveau op het platteland kunstmatig omhoog (en het armoedecijfer omlaag).

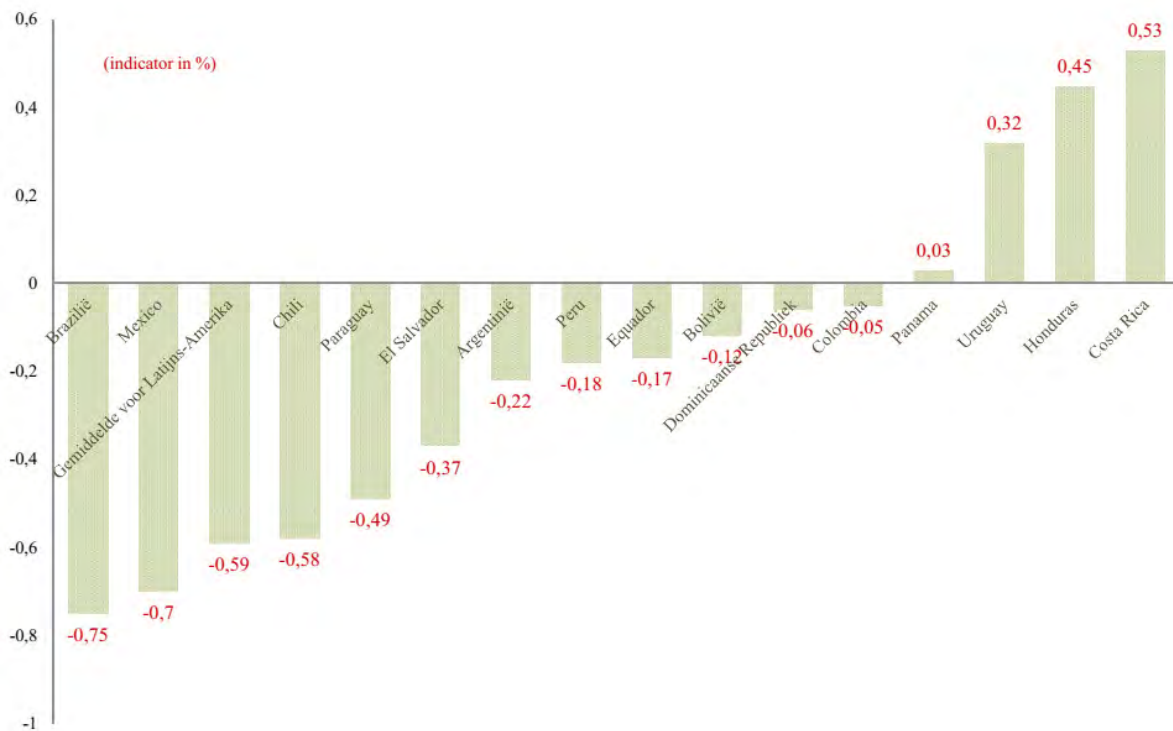
De armoede wordt berekend op basis van het geldinkomen waarover een gezin al dan niet beschikt. Maar die definitie houdt geen rekening met een aantal factoren. Zo is de monetarisering op het platteland veel minder sterk doorgedrongen dan in de stad en zijn activiteiten die buiten de markt en de geldeconomie vallen (productie voor eigen verbruik, solidariteit binnen de familie) belangrijker op het platteland dan in de stad. Daardoor wordt de armoede op het platteland overschat. Bovendien houdt die definitie evenmin rekening met het subjectieve gevoel van mensen dat ze al dan niet kunnen voldoen aan de verplichtingen tegenover hun familie. Iemand kan een laag geldinkomen hebben en zichzelf toch niet als arm beschouwen en iemand kan op basis van zijn inkomen niet als arm geregistreerd staan, maar toch het gevoel hebben niet aan zijn verplichtingen te kunnen voldoen.

De evolutie van de inkomensongelijkheid in Latijns-Amerika

De Gini-coëfficiënt is een indicator van inkomensongelijkheid die een verband legt tussen percentages van de bevolking en het beschikbare inkomen. Als 10% van de bevolking 10% van het nationale inkomen ter beschikking heeft, 20% van de bevolking beschikt over 20% van het nationale inkomen, enzovoort, is de inkomensverdeling volledig gelijk en de Gini-coëfficiënt gelijk aan nul. Als één gezin het volledige nationale inkomen ter beschikking heeft, is er volledige inkomensongelijkheid en is de Gini-coëfficiënt gelijk aan 1. Hoe gelijkjer de inkomensverdeling, hoe dichter bij nul – hoe ongelijker de inkomensverdeling, hoe dichter bij 1. De landen van Latijns-Amerika hebben altijd een heel ongelijke inkomensverdeling gekend. Figuur 3 toont de evolutie van 1995 tot 2010.

Figuur 3: Evolutie van de inkomensongelijkheid in Latijns-Amerika (Procentuele wijziging van de Gini-coëfficiënt tussen 1995 en 2010)

Bron: gegevens van de Wereldbank

Daling van de armoede volgens de nationale normen

China kende in de jaren 1950 tot 1970 een zeer egalitair sociaal systeem maar een heel hoge armoedegrade. Aan het einde van de jaren 1970, met de versnelling van de economische groei, nam de ongelijkheid toe. In eerste instantie leidde de hoge groei tegen de achtergrond van de lage inkomensongelijkheid tot een snelle en sterke daling van de armoede. Maar in tweede instantie werd het positieve effect van de hoge groei op de daling van de armoede steeds meer afgeremd door de groter wordende inkomensongelijkheid. De daling van de armoede in China is reëel en aanzienlijk, ook op het platteland. Maar de armoede daalt de laatste jaren minder snel, terwijl het aantal miljardairs toeneemt – volgens het magazine *Forbes* van 69 tot 115 tussen 2010 en 2012.

Na talrijke protesten van zwaar uitgebuite en niet of te laat betaalde arbeiders en boeren probeerde de Chinese regering de gemoederen te sussen, uit vrees dat die woede-uitbarstingen zouden leiden tot de vorming van voor het regime onaanvaardbare onafhankelijke organisaties. Daarnaast heeft de Chinese overheid de emigratie naar het buitenland vergemakkelijkt. Daarmee wil de regering drie doelstellingen bereiken: (i) de demografische druk verlichten in delen van het land met een tekort aan landbouwgrond, (ii) de diaspora in het buitenland consolideren, om zo de komst van nieuwe migranten te vergemakkelijken, en (iii) de aanwezigheid van China in een aantal landen consolideren.

In India is de extreme armoede volgens officiële bronnen tussen 1983 en 2005 met 20 procentpunten gedaald – tot 27,5% van de bevolking. De verklaring voor die daling is dezelfde als in China, met name een hogere economische groei en grotere inkomensongelijkheid sinds 1990. Maar volgens de Aziatische Ontwikkelingsbank leefde 54,8% van de bevolking op het einde van de jaren 2000 in armoede en volgens de Wereldbank zou dat cijfer in 2010 zelfs op 68,8% liggen. De armoede zit geconcentreerd in de rurale gebieden en vooral in enkele deelstaten in het noorden en het noordoosten. In de steden treft de armoede vooral de Indiërs met ‘overlevingsjobs’ in de informele economie. Maar de armoede is ook ongelijk verdeeld tussen de verschillende kasten en religies en dat is volgens Jaffrelot (zie literatuurlijst) een tijdbom. Samengevat: in India blijft het armoedepercentage heel hoog en daalt het slechts licht. Het aantal miljardairs is volgens *Forbes* tussen 2010 en 2012 gestegen van 49 tot 55.

In Latijns-Amerika is de armoede ook gedaald, maar ook hier liggen de cijfers van de nationale administraties hoger dan die van de Wereldbank. Volgens de nationale gegevens zou de extreme armoede in Argentinië gedaald zijn van 14,9% in 2004 tot 1,9% in 2011 en de armoede zou gedaald zijn van 34,9% in 2004 tot 5,7% in 2011. In Brazilië daalde de extreme armoede van 13,2% in 2001 tot 6,1% in 2011 en de armoede van 37,5% tot 20,9%. In Mexico ten slotte bleef de extreme armoede op een hoog niveau: 12,6% in 2001 en zelfs 13,3% in 2010. Het armoedepercentage in Mexico daalde slechts lichtjes van 39,1% in 2001 tot 36,3% in 2010.

De hoge inkomensongelijkheid, de bescheiden economische groei en de lichte daling van de ongelijkheid verklaren zowel de daling van de armoede als de beperktheid van die daling op lange termijn, zeker in vergelijking met de Aziatische landen.

De daling van de inkomensongelijkheid en van de armoede belet niet dat de 1% rijksten hun aandeel in het nationale inkomen hebben vergroot, zoals we kunnen vaststellen in de ontwikkelde economieën en in China. De daling van de armoede loopt samen met de toename van het aantal miljonairs en miljardairs. Volgens *Cap Gemini* en *Merrill Lynch Wealth Management* is het aantal miljonairs in Brazilië tussen 2010 en 2011 met 7,5% gestegen, een grotere stijging dan die van het BBP in Latijns-Amerika (plus 4,4% tussen 2011 en 2012).

Wat met de middenklasse?

Minder armen en een groeiende middenklasse – dat is het discours dat we vandaag dikwijls horen. Maar een verhoging van de levensstandaard betekent nog niet automatisch dat de middenklasse in dezelfde mate is aangegroeid. Economen definiëren de middenklasse door een minimum- en een maximuminkomen vast te leggen: een persoon of gezin van wie het inkomen tussen die twee grenzen valt, behoort tot de middenklasse. Die indeling houdt dus geen rekening met productieverhoudingen,

consumptiepatronen, levenswijze en gemeenschappelijke waarden. Als de minimumgrens dicht bij de armoedegrens ligt, zal de middenklasse vlug aangroeien als het gemiddeld inkomen stijgt. Dat is het geval in Brazilië, waar de middenklasse volgens de hoger beschreven definitie 52 tot 57% van de bevolking zou omvatten. Maar die cijfers worden gerelativeerd door Pochmann (zie literatuurlijst), die opmerkt dat in 94% van alle arbeidsplaatsen die tussen 2044 en 2011 zijn gecreëerd het loon niet hoger lag dan 1,5 keer het minimumloon. Aangezien dat minimumloon sterk was gestegen en daardoor het verschil met de armoededrempel groter geworden was, gingen de meesten van de nieuwe tewerkgestelden automatisch tot de middenklasse behoren.

Economen hanteren verschillende onder- en bovengrenzen voor het inkomen dat ze tot de middenklasse rekenen. Zo treffen we de volgende inkomensintervallen aan:

- 0,75 tot 1,25 keer het mediaaninkomen in een land (of een groep van landen) (de mediaan is het inkomen dat net in het midden van alle inkomens ligt, gerangschikt van het laagste tot het hoogste; de mediaan is dus niet gelijk aan het gemiddelde – n.v.d. vertaler);
- of: alle inkomens tussen het derde en het negende inkomensdeciël (een deciel is 10% van alle inkomens gerangschikt van laag naar hoog – de middenklasse omvat in deze definitie dus alle inkomens boven de laagste 20% en tot aan het tiende deciel met de 10% hoogste inkomens, dat is dus 70% van de bevolking – n.v.d. vertaler);
- of: alle inkomens tussen 3 en 13 dollar (koopkrachtpariteit) per persoon per dag; andere economen verhogen die grenzen en rekenen de inkomens tussen 10 en 50 dollar per persoon per dag tot de middenklasse;
- of: alle inkomens tussen 10 dollar per dag en het inkomen dat overeenstemt met het 95ste percentiel (een percentiel is 1% van alle inkomens, gerangschikt van laag naar hoog).

Ter illustratie: op basis van het eerste criterium (0,75 tot 1,50 keer het mediaaninkomen) behoorde 24% van de bevolking in Brazilië in 2007 tot de middenklasse. Op basis van het tweede criterium was dat 67%. Volgens dat criterium (3 tot 13 dollar per persoon per dag) zou de middenklasse in China tussen 1990 en 2005 zijn aangegroeid van 175 tot 800 miljoen mensen, in India van 150 tot 265 miljoen. Met de meer geloofwaardige definitie van 10 tot 50 dollar per persoon per dag zou in Latijns-Amerika 32% van de bevolking tot de middenklasse of tot de rijken behoren.

Criteria om de middenklasse te definiëren en af te bakenen kunnen van belang zijn voor marktstudies, maar daarnaast is het debat over de middenklasse niet zo onschuldig als het wel lijkt. Het politieke discours is sinds kort gewijzigd: het gaat nu minder om de nood om de armoede terug te dringen en meer om het belang van de uitbreiding van de middenklasse. Na het verlagen van de armoedecijfers wordt nu de uitbreiding van de middenklasse geïnterpreteerd als een bewijs van de efficiëntie van het gevoerde economisch beleid.

Conclusie: welke toekomst voor de groeilanden?

Hoe staan de groeilanden er eigenlijk voor? Zijn een lagere economische groei, de daling van de uitvoer van China en India en de terugkeer van externe beperkingen de eerste tekenen van ernstige economische moeilijkheden? In China veroorzaakt een aantal ongunstige factoren een meer uitgesproken vertraging van de groei en mogelijk

zelfs een crisis:

- een dalende vraag vanuit de buitenlandse markten en de moeilijkheid om te evolueren van de uitvoer van laagtechnologische producten naar de uitvoer van meer gesofisticeerde goederen;
- een zeker onvermogen om te evolueren naar een ander groeimodel dat meer berust op het binnenlands verbruik, ondanks de aangroei van de middenklasse;
- te hoge investeringen en toenemende kosten door niet-gebruikte productiecapaciteit;
- steeds meer moeilijkheden om de sociale conflicten te beheersen en het overwicht van de communistische partij te behouden;
- een zeker gebrek aan transparantie in de politieke besluitvorming, wat een oncontroleerbare corruptie in de hand werkt.

De gevolgen van de vertraagde economische groei zijn al te voelen in de prijs van de grondstoffen en in de verhandelde hoeveelheden in de Latijns-Amerikaanse groeilanden en in heel wat landen in Afrika. Als de groei in China sterk zou dalen – de hypothese van de ‘harde landing’ die heel wat economen verdedigen – zullen de economische gevolgen voor de andere groeilanden nog zwaarder zijn. Maar als China en ook India erin slagen de overgang naar een iets lagere groei onder controle te houden, met name door te rekenen op de binnenlandse vraag van vooral de opkomende middenklasse in plaats van op de investeringen en de uitvoer, zullen ze waarschijnlijk niet meer dezelfde groeicijfers bereiken als vroeger, maar zal de invoer van duurzame consumptiegoederen wel stijgen.

[literatuur]

- ASIAN DEVELOPMENT BANK, *Growing beyond the low-cost advantage*, 2012
- BERGERE M.C., *Chine, le nouveau capitalisme d’Etat*, Ed. Fayard, 2013
- BRESSER PEREIRA J.C., *Mondialisation et compétition, pourquoi certaines économies émergentes réussissent et d’autres non*, Ed. La Découverte, 2009
- CEPAL, *Panorama social de America Latina*, 2012
- FRENKEL R. en RAPETTI M., *La principal amenaza de America Latina en la próxima década: fragilidad externa o primarizacion*, CEDES, 2011
- JAFFRELOT Y., *La pauvreté en Inde, une bombe à retardement*, CERISCOPE- Frontières, 2011
- OESO en CEPAL, *Latin American Economic Outlook*, 2013
- OIT, *Informe mundial sobre salarios*, 2012-2013
- PALMA G., *Why has productivity growth stagnated in most Latin American countries since the neo-liberal reforms*, Cambridge, Working paper 1030, 2010
- MOCHMANN M., *Nova classe media*, Ed. Boitempo, 2012
- SALAMA P., *Les économies émergentes latino-américaines, entre cigales et fourmis*, Armand Colin, Collection U, 2012

Reeds verschenen MO* papers

2014

- feb 2014: Buitenlandse berichtgeving is dood, leve de mondiale journalistiek? (Gie Goris)
- feb 2014: Is Afghanistan klaar voor 2014? (Thomas Ruttig)
- jan 2014: Ligt Pakistan op het Arabisch schiereiland? (Bruno De Cordier)

• 2013

- dec 2013: Schept microkrediet slechts een illusie van ontwikkeling? (Milford Bateman en Ha-Joon Chang)
- sep 2013: Kan Afrika zijn ontwikkeling zelf financieren uit hogere belastingsopbrengsten? (Mick Moore)
- jun 2013: Is uw gsm goud waard?
- apr 2013: Wat weten we (niet) over het geweld in Oost-Congo? (Koen Vlassenroot, Steven Spittaels, Kris Berwouts en Nadia Nsayi)
- apr 2013: Bestaan de Zapatisten nog? (François Hautart)
- feb 2013: Kan rijst West-Afrika voeden? (Saartje Boutsen en Jan Aertsen)
- feb 2013: Hoe komt het dat Afrika de Millenniumdoelstellingen niet haalt? (Dimitri Van den Meerse)

2012

- okt 2012: Genetisch gewijzigd voedsel als oplossing voor het hongerprobleem? (Hielke Van Doorslaer)
- sep 2012: Kan zwart-Afrika voedselzekerheid bereiken? (UNDP)
- sep 2012: What is the Rise of South-South relations about? (Sanoussi Bilal)
- apr 2012: Hoe inclusief is onze ontwikkelingssamenwerking? (PHOS)
- mar 2012: Brengen verkiezingen meer democratie in Congo? (Mieke Berghmans en Nadia Nsayi)
- mar 2012: Wat na Busan? (Bert Jacobs)
- mar 2012: Kan de politiek de ontwikkelingssamenwerking redden? (Alex Duncan en Gareth Williams)
- feb 2012: Wordt het precariaat een nieuwe sociale klasse? (Guy Standing)
- feb 2012: Waarheen met de revoluties in Egypte en Syrië? (Brigitte Herremans, Pieter Stockmans en Majd Khalifeh)

2011

- nov 2011: Kan armoede overwonnen worden? (Abhijit Vinayak Banerjee en Esther Duflo)
- nov 2011: Is India goed bezig? (Jean Drèze en Amartya Sen)
- nov 2011: Een keerpunt voor sociale bescherming wereldwijd? (Gijs Justaert en Bart Verstraeten)
- okt 2011: Heeft ontwikkelingshulp zijn tijd gehad? (Marcus Leroy)
- okt 2011: 7 billion: development disaster or opportunity? (Hania Zlotnik and Fred Pearce)
- sep 2011: Erkenning van de Palestijnse staat: een *game changer*? (Brigitte Herremans)
- jun 2011: Een uitweg uit de nieuwe voedselcrisis? (Saartje Boutsen)
- mei 2011: Is het einde van de bevolkingsgroei werkelijk in zicht? (Ronald C. Schoenmaeckers)
- apr 2011: Waarom gelijkheid beter is voor iedereen (Richard Wilkinson en Kate Pickett)
- mar 2011: Welke toekomst voor de ontwikkelingssamenwerking? (Nemat Shafik)
- feb 2011: Realiteit of mythe? Minerale rijkdom als motor van het geweld in het oosten van Congo (Rachel Perks en Koen Vlassenroot)

2010

- dec 2010: Heeft Congo kans van slagen? (Tom De Herdt, Kristof Titeca en Inge Wagemakers)
- nov 2010: Heeft de crisis het draagvlak van ontwikkelingssamenwerking ondermijnd? (Tom De Bruyn & Ignace Pollet)
- nov 2010: De laatste energiecrisis? Betekent piekolie het einde van de homo Petroliensis? (Elias Verbanck)
- sep 2010: Wat doet China in Afrika en Latijns-Amerika? (John Vandaele & Marc Vandepitte)
- sep 2010: De millenniumdoelstellingen: wachten op de grote doorbraak? (Lonne Poissonnier & Rudy De Meyer)
- jun 2010: Hoe goed zijn Brazilië, China en India in armoedebestrijding? (Emiel Vervliet)
- mei 2010: Why is poverty a human right crisis? (Irene Khan and Steven Vanackere)
- mei 2010: Wat is nu eigenlijk goed bestuur? (Emiel Vervliet)
- apr 2010: Is er Apartheid in het Heilige land? (Korneel De Rynck)
- mar 2010: Water zonder grenzen? Het regionaal belang van het Afghaanse water (Benjamin Sturtewagen)
- feb 2010: Wat met de Cubaanse revolutie na Fidel Castro? (Marc Vandepitte)

- feb 2010: Leidt klimaatverandering tot oorlogen? (Harald Welzer en Jamie Shea)
- jan 2010: Mogen we nog dieren eten in tijden van klimaat- en voedselcrisis? (Jonathan Safran Foer en Louise Fresco)

2009

- nov 2009: Spionage in het hart van Europa? (Kristof Clerix)
- nov 2009: Hebben de ngo's hun ziel verkocht aan de minister van Ontwikkelingssamenwerking? (Jean Reynaert en Patrick Develtere)
- okt 2009: Chaos in Afghanistan en Pakistan? (Ahmed Rashid en Jef Lambrecht)
- sep 2009: De 'Gele Reus' in ademnood? (Samia Suys)
- sep 2009: Is ontwikkelingshulp verantwoordelijk voor de armoede in Afrika? (Dambisa Moyo en Kumi Naidoo)
- jul 2009: Is dit de nieuwe kolonisering? (International Food Policy Research Institute, The Economist, vertaling Emiel Vervliet)
- jun 2009: Kan de G20 de wereld redden? (Emiel Vervliet)
- apr 2009: Hoezo, vrije meningsuiting? (Ruddy Doom en Sofie Van Bauwel)
- mar 2009: Hebben financiële speculanten 120 miljoen mensen honger laten lijden? (Peter Wahl, vertaling en samenvatting door Emiel Vervliet)
- mar 2009: What is the status of human rights in Iran? (Shirin Ebadi)
- feb 2009: Hoe zien wij Gaza? (Ruddy Doom en Simone Korkus)

2008

- dec 2008: Wat is waardig werk? (Emiel Vervliet)
- nov 2008: Betalen de armen de prijs van een slecht beleid? (Saar Van Hauwermeiren)
- okt 2008: Hoeveel armen zijn er nu eigenlijk? (Emiel Vervliet)
- okt 2008: Blinkt alle goud? (Catapa)
- jul 2008: Door welke lens kijken wij naar China? (Kristof Decoster)
- jun 2008: Heeft Congo iets aan zijn mijnen? (Raf Custers)
- jun 2008: Wie zorgt er voor een échte groene revolutie? (Jan Aertsen en Dirk Barrez)
- mei 2008: Kan onverschilligheid dodelijk zijn? (Forum for African Investigative Reporters - Vertaling en samenvatting: Emiel Vervliet)
- mar 2008: Levert de traditie de oplossing? (Bert Ingelaere)
- feb 2008: Kunnen boeren de wereld redden? (Saartje Boutsen)
- jan 2008: Neemt de inkomensongelijkheid in de wereld toe of af? (Emiel Vervliet)

2007

- dec 2007: Waar de kassa altijd rinkelt? (Internationaal Vakverbond, vertaling: Emiel Vervliet)
- dec 2007: Is er leven na Kyoto? (Simon Calcoen, Peter Tom Jones, Edith Vanden Brande en Alma De Walsche)
- okt 2007: Zijn de EPA's levensgevaarlijk? (Marc Maes)
- sep 2007: Ligt de Afrikaanse hemel in Barcelona? (Roos Willems, vertaling: Emiel Vervliet)
- jun 2007: Hoe erg is het klimaat eraan toe? (IPCC, vertaling: Emiel Vervliet)
- jun 2007: Redt de minister van Financiën het klimaat? (Aviel Verbruggen, vertaling: Emiel Vervliet)
- jun 2007: Viva el populismo? (Emiel Vervliet en Alma De Walsche)
- mar 2007: Veertig jaar bezetting - Hoe lang nog? (Ludo De Brabander & Brigitte Herremans)

2006

- dec 2006: Hoe geglobaliseerd is de islam? (Olivier Roy)
- dec 2006: Zit de Congolese toekomst in de grond? (Sara Frederix en John Vandaele)
- nov 2006: Helpt onze hulp tegen honger? (Saartje Boutsen en Jan Vannoppen)
- nov 2006: Wil China de wereld overheersen? (Jonathan Holslag)

Al deze MO* papers kunnen gratis gedownload worden op www.MO.be/papers